

Evaluatie erfgoedwaarden

Gevel VTI-gebouw

Boeveriestraat, Brugge

INHOUD

BEKNOPTE BESCHRIJVING VAN HET ONROEREND GOED	3
STEDENBOUWKUNDIGE CONTEXT	3
Actueel landschap	3
HISTORISCHE ANALYSE	5
EVALUATIE VAN DE ERFGOEDWAARDEN	19
SELECTIECRITERIA VOOR EEN WAARDEOORDEEL	19
Zeldzaamheid	19
Gaafheid	19
Authenticiteit	19
Representativiteit	19
Ensemblewaarde of contextualiteit	19
GEMOTIVEERD WAARDEOORDEEL	20
Archeologische waarde	20
Architecturale waarde	20
Artistieke waarde	20
Socio-culturele of volkskundige waarde	20
Esthetische waarde	20
Historische waarde	20
Industrieel-archeologische waarde	20
Stedenbouwkundige waarde	20
Wetenschappelijke waarde	20
CONCLUSIE	21
Besluit kernwaarden	21
BIBLIOGRAFIE	22

Colofon

Ruben Willaert bvba

In opdracht van: Steenoven

© Ruben Willaert bvba, Ten Briele 14, 8200 Sint-Michiels, 2017.

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke wijze dan ook zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Ruben Willaert bvba.

Ruben Willaert bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

BEKNOPT BESCHRIJVING VAN HET ONROEREND GOED

STEDENBOUWKUNDIGE CONTEXT

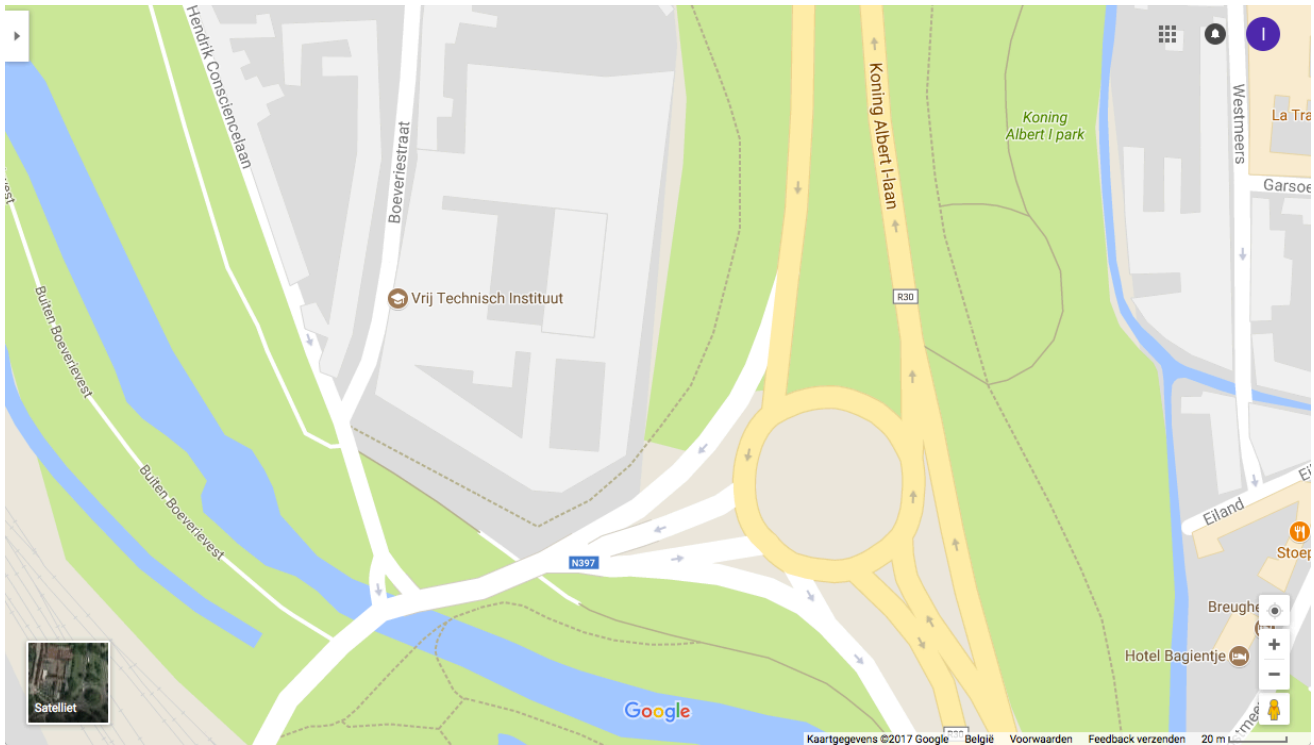
In de tweede helft van de 12de en de 13de eeuw groeit Brugge uit tot een belangrijke handelsmetropool. Brugge geniet faam als het exportcentrum van Vlaams laken. Engels wol wordt ingevoerd en in Brugge verwerkt. De economisch gunstige situatie zorgt voor een demografische groei. Buiten de eerste stadsomwalling ontstaan nieuwe wijken. In 1297 wordt gestart met de bouw van de tweede stadsomwalling. Het omwalde gebied correspondeert met het stadsareaal binnen de huidige vesten. De bestuurlijke indeling wordt aangepast. De Markt vormt het centrale punt met de poortstraten en waterlopen als scheidingslijnen tussen de verschillende wijken. Het onderzoeksterrein situeert zich binnen deze tweede omwalling. Op basis van de historische bronnen kan afgeleid worden dat het gasthuisgebouw er al stond vóór 1297. Dit impliceert dat de gebouwen zich nog korte tijd buiten de (eerste) stadsversterking bevonden en na 1300 binnen de tweede stadsomwalling kwamen te liggen.

De Deventerkaart (ca. 1560) toont duidelijk bebouwing ter hoogte van het onderzoeksterrein. Het betreft een verheven bouwmassa met leien bedaking omringd door dichte bebouwing. Ten oosten van het plangebied is er een open terrein waarneembaar. De verheven bouwmassa binnen het plangebied betreft de kapel van Sint-Juliaans. Het plan van Marcus Geeraards (1562) toont vrij dichte bebouwing in de directe omgeving van de kapel. Achter de kapel is een binnenkoer waarneembaar. Ten oosten van de locatie situeert zich een ommuurde binnentuin die toegang heeft tot een waterloop. Het verloop van de Boeveriestraat is duidelijk waarneembaar.

Actueel landschap

De westzijde van de locatie grenst aan de Boeveriestraat, de zuidzijde en oostzijde aan de Koning Albert I- laan. De stadskern van Brugge (Grote Markt) situeert zich ca. 1,2 kilometer ten zuidwesten.

Het omringende landschap is achter de gevel van het VTI-gebouw (richting het centrum van Brugge) erg veranderd doorheen de tijd. Vooral de aanleg van de Koning Albert I-laan en park na 1938 waren ingrijpend in het landschap. De Boeveriestraat is – ondanks de veranderingen aan gebouwen – nog vrij gelijkaardig in uitzicht, gedomineerd door lage gebouwen bestaande uit twee bouwlagen.

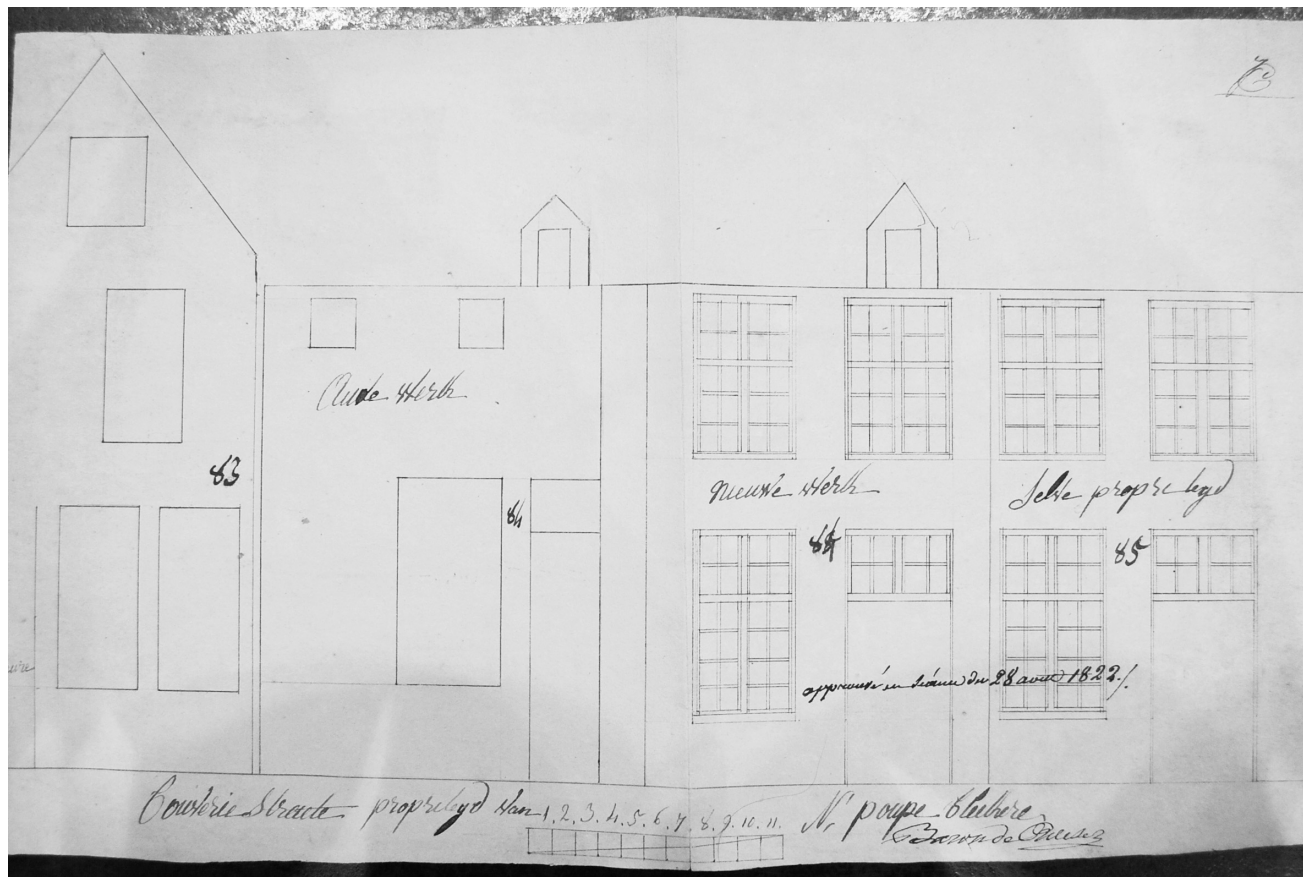
Afb.: Plan (boven) en foto (onder) van de gevel aan de Boeveriestraat. (Bron: Google Maps, 2017)

HISTORISCHE ANALYSE

De eerste vermelding van wat Sint-Juliaans zou worden was in 1275; een opvangtehuis in voor passanten en daklozen in de Boeveriestraat. In dezelfde straat situeerde zich een opvangtehuis voor behoeftigen onder de patroonsnaam van Sint-Juliaan. In 1305 werden beide instellingen verenigd in het huis van de geestelijke dochters onder de naam Sint-Juliaans, er werd een kapel gebouwd. Het gebouwenbestand kende een aanzienlijke uitbreiding in de 15de eeuw. De verdere groei van het aantal patiënten betekende tevens de groei van het gebouwenbestand.

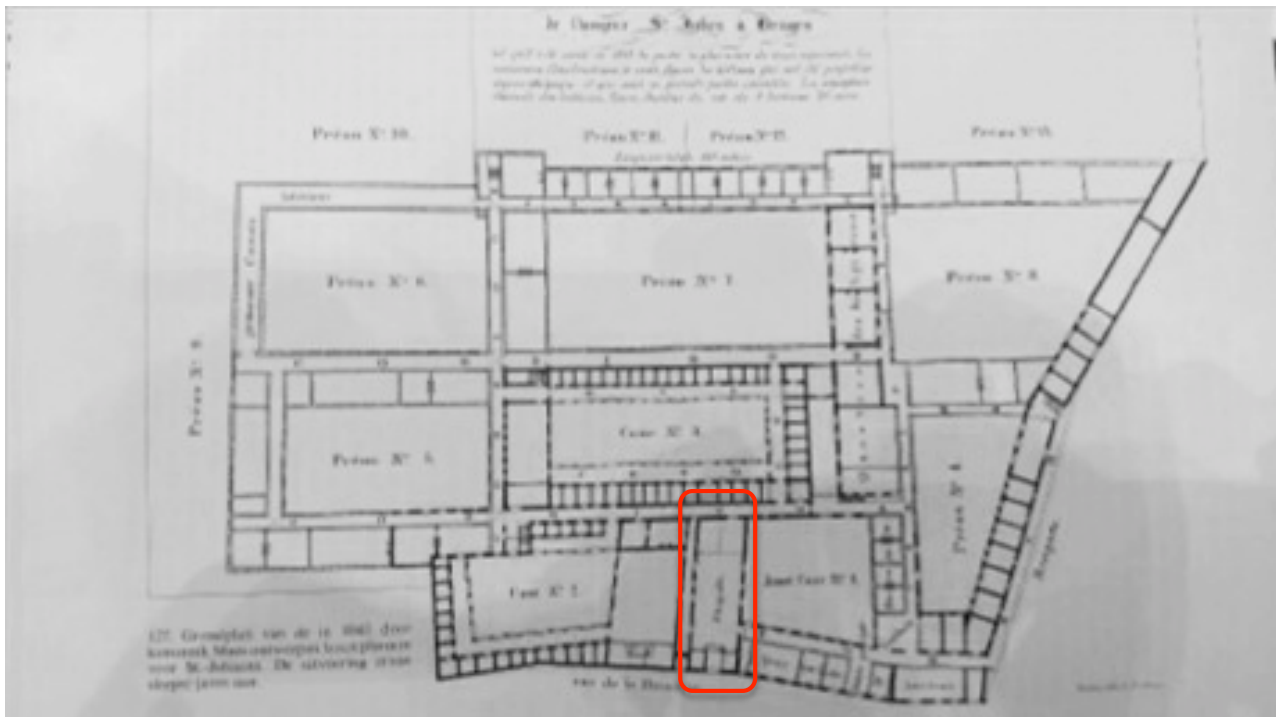
Op de Sanderuskaart (1641) is de site Sint-Juliaans tevens weergegeven. De bebouwing concentreert zich voornamelijk aan de straatzijde. Het betreft een aaneengesloten bebouwing met vrij centraal de kapel. Achter de kapel is een binnenkoer gelegen waarrond zich bebouwing concentreert. Vanaf ca. 1600 werden krankzinnigen, geesteszieken en vondelingen opgenomen. Het projectgebied lijkt enkel bebouwd ter hoogte van de straatzijde. Het betreft enerzijds de gebouwen van het gasthuis en anderzijds de kapel (op de Ferrariskaart, 1771-1777: met een kruis aangeduid). Achter deze bebouwing is weideland en een waterweg waarneembaar. Vermoedelijk bevond zich ter hoogte van het water een blekerij. De contouren van de bebouwing op de Ferrariskaart komen in grote lijnen overeen met deze weergegeven op de kaarten van W. Crowe (1850), Charles Senefelder (1820) én de Primitieve Kadasterkaart (1830-1834). Vooral deze laatste kaart geeft een zeer betrouwbaar beeld weer.

In **1822** werd de voorgevel van de kerk verbouwd. Uiteraard zijn gevelwijzigingen niet zichtbaar op kaartmateriaal en plattegronden, maar een tekening van deze verbouwing werd teruggevonden in het stadsarchief.

Afb.: Geveltekening van de nieuwe kerkgevel met grotere raampartijen en toegangsdeuren. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdossiernr. 1822/61)

Op basis van een bouwplan van **1843** kan de hoedanigheid van de verschillende gebouwen worden vastgesteld. De kapel is op de Ferrariskaart, de Primitieve Kadasterkaart, de Poppkaart en het bouwplan op eenzelfde locatie gesitueerd.

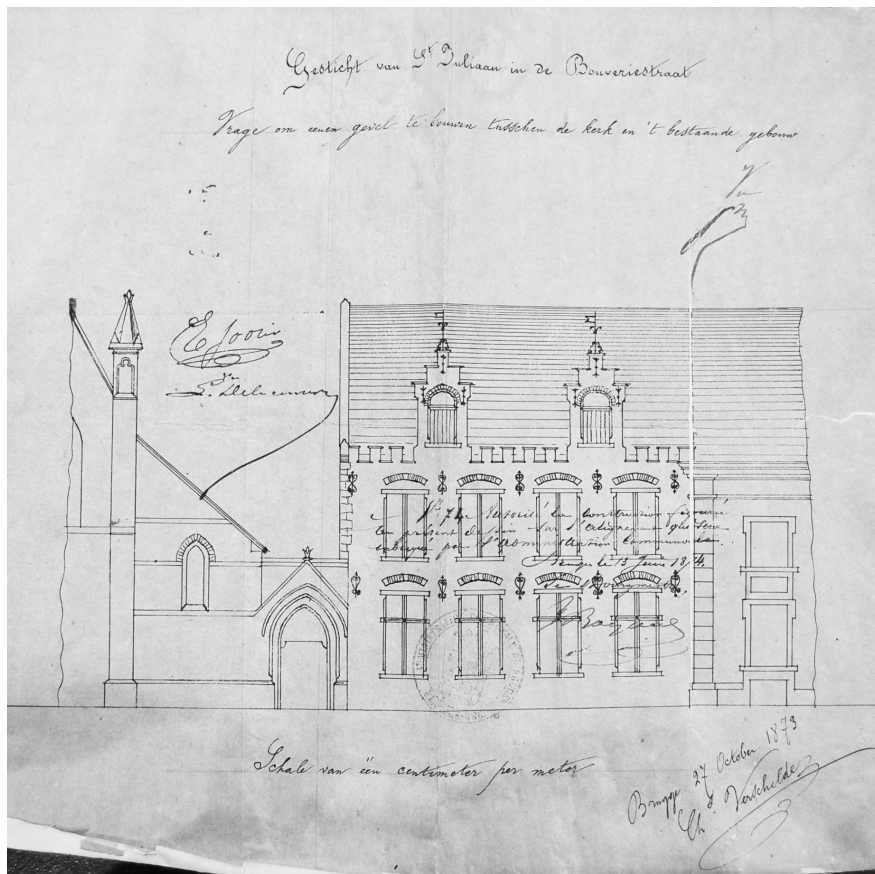
Afb.: Grondplan van de in 1843 door kannunik Maes ontworpen bouwplannen voor Sint-Juliaans. De dikke zwarte lijnen betreffen de bestaande toestand, de fijnere lijnen de ontworpen toestand. De Boeveriestraat situeert zich onderaan het plan. De locatie van de kapel is aangeduid met een rode contour. (Bron: GELDHOF, J. ill. 127)

De bebouwing vóór de uitbreiding bestaat uit enkele binnenkoeren, de kapel, een ruim aantal gangen, bureau van de directeur, de hoofdingang, een entreehal, bureaus, bureaus van de religieuzen en een ruim aantal 'kamers' voor patiënten. De uitbreiding betreft een ruim aantal binnenkoeren, gangen en extra 'kamers'. De Poppkaart en het plan van Salmon tonen de gerealiseerde uitbreiding. Deze toename van het gebouwenbestand kan allicht in verband gebracht worden met het toevoegen van een vrouwenvleugel in 1842.

Tussen de Poppkaart (versie 1864) en de Kadasterkaart van 1889 is er een duidelijke evolutie waarneembaar binnen het gebouwenbestand. Op basis van historisch-cartografische gegevens lijkt de oorspronkelijke kapel afgebroken en er is een nieuwe kapel opgericht iets noordelijker binnen het onderzoeksterrein. Deze these lijkt bekrachtigd door contemporair fotomateriaal. Op foto is duidelijk het neogotische karakter van de kapel waar te nemen. De kapel met neogotisch poortje was een 19de-eeuws ontwerp van Brangwyn, vader van Frank Brangwyn en werd opgericht in **1870**. De locatie van de kapel uit 1870 als onderdeel van het gehele complex is weergegeven op een aantal plannen te dateren 1853- 1909. De kapel situeert zich effectief in het noordelijk deel van het plangebied, en dus niet langer

centraal. Deze bouwkundige evolutie dient allicht gesitueerd te worden binnen de uitbreiding van het gebouwenbestand van het Sint-Juliaans in de 19de eeuw.

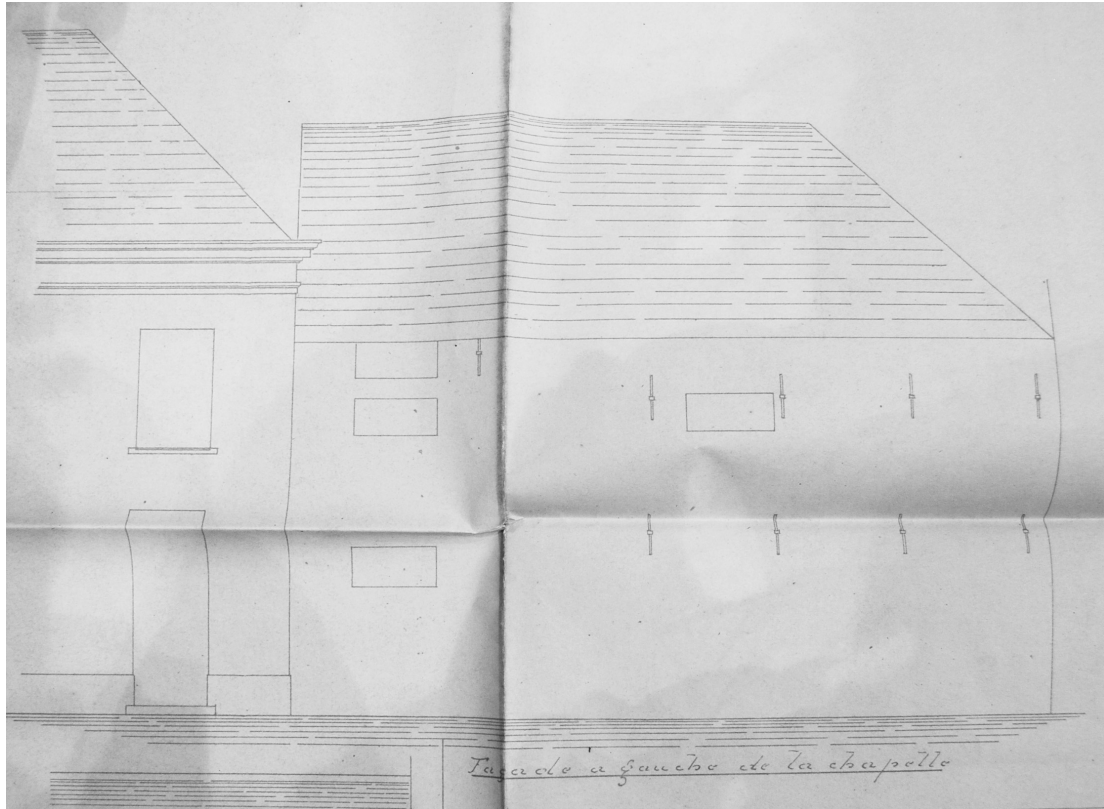
Over deze nieuwe kapel is tussen de bouwdossiers weinig teruggevonden. Bij een uitgebreider onderzoek (met als onderzoeksonderwerp de Sint-Juliaans kerk in plaats van het VTI-gebouw) kunnen de plannen van de nieuwe kapel alsnog boven komen. Wel werd een geveltekening teruggevonden uit **1873** in verband met een gevelverbouwing tussen de toenmalige kerkgevel en het bestaande gebouw. Het bestaande gebouw (op de tekening rechts) beslaat hier de gevel uit 1822.

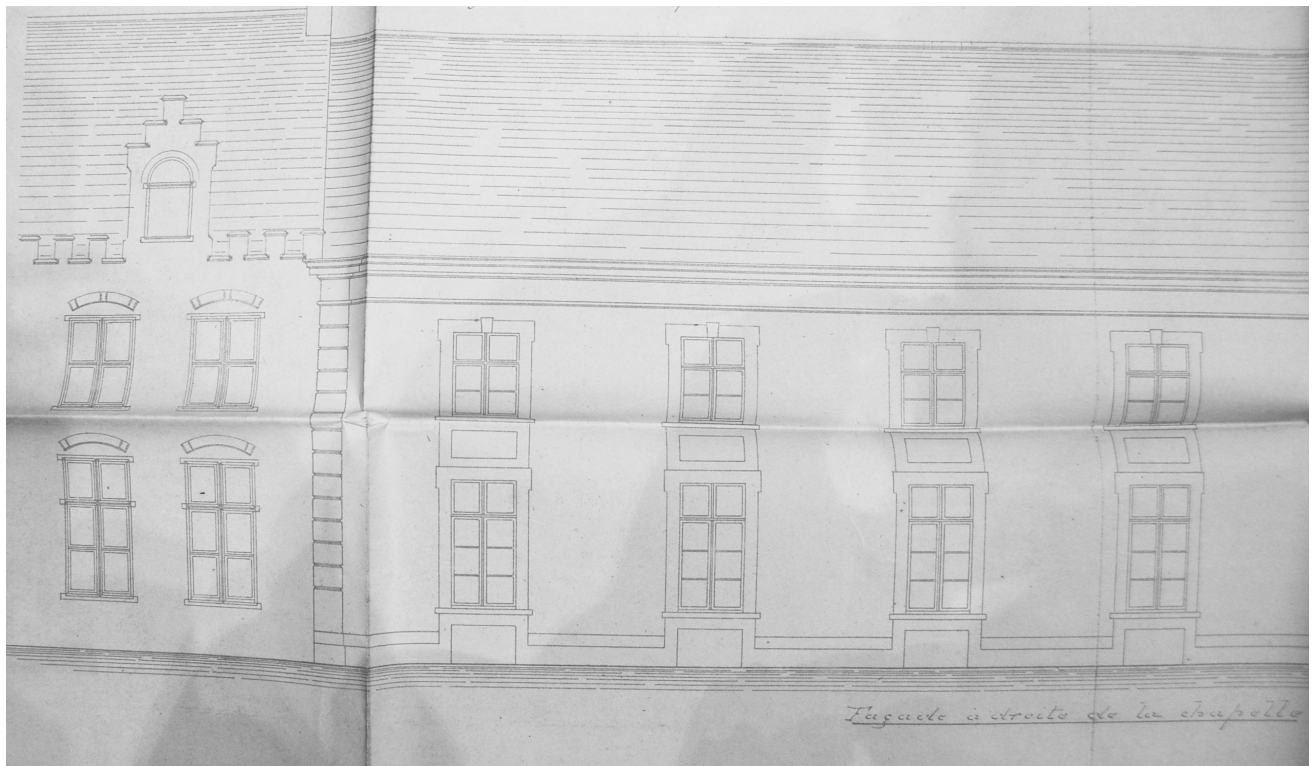
Afb.: Geveltekening van de verbouwing tussen de kerk en het bestaande gebouw.
(Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdossiernr. 74/1874)

In **1895** worden deur en vensteropeningen toegemetsd en wordt een nieuwe deur gerealiseerd met toegang tot het gesticht. De toegemetsde gevel bevindt zich links van de kapel. De geveltekeningen uit 1911 verduidelijken dit. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdossiernr. 100/1893 en 136/1895)

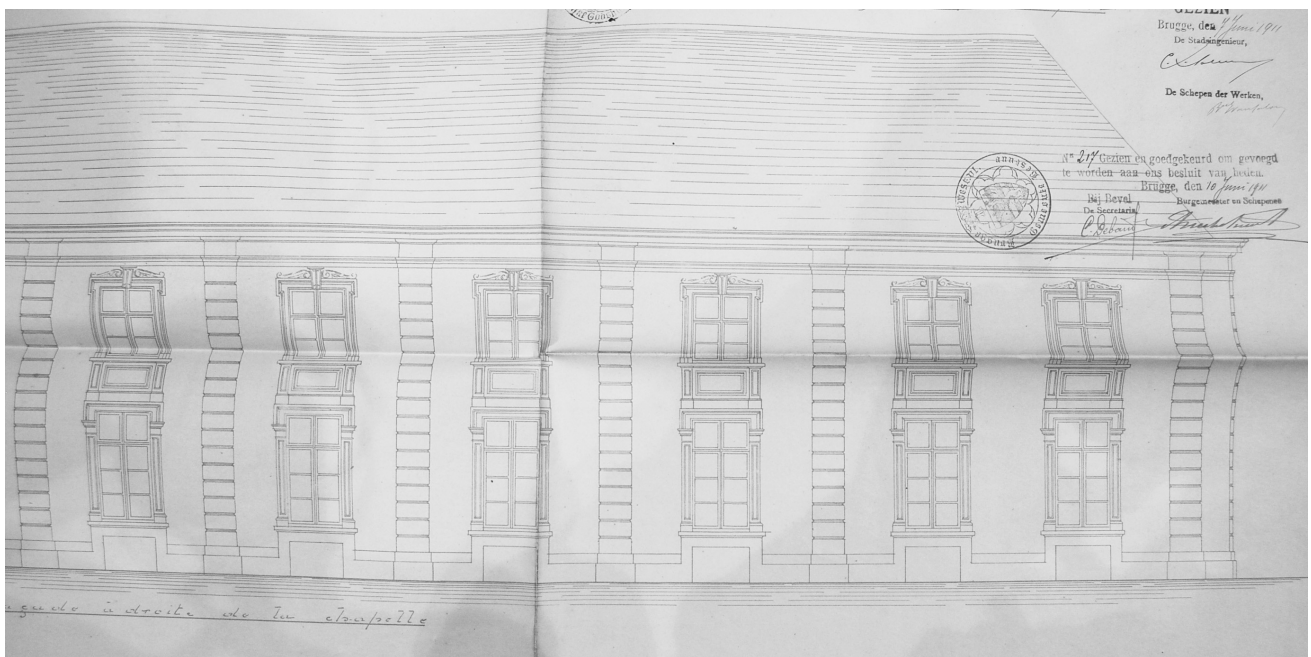
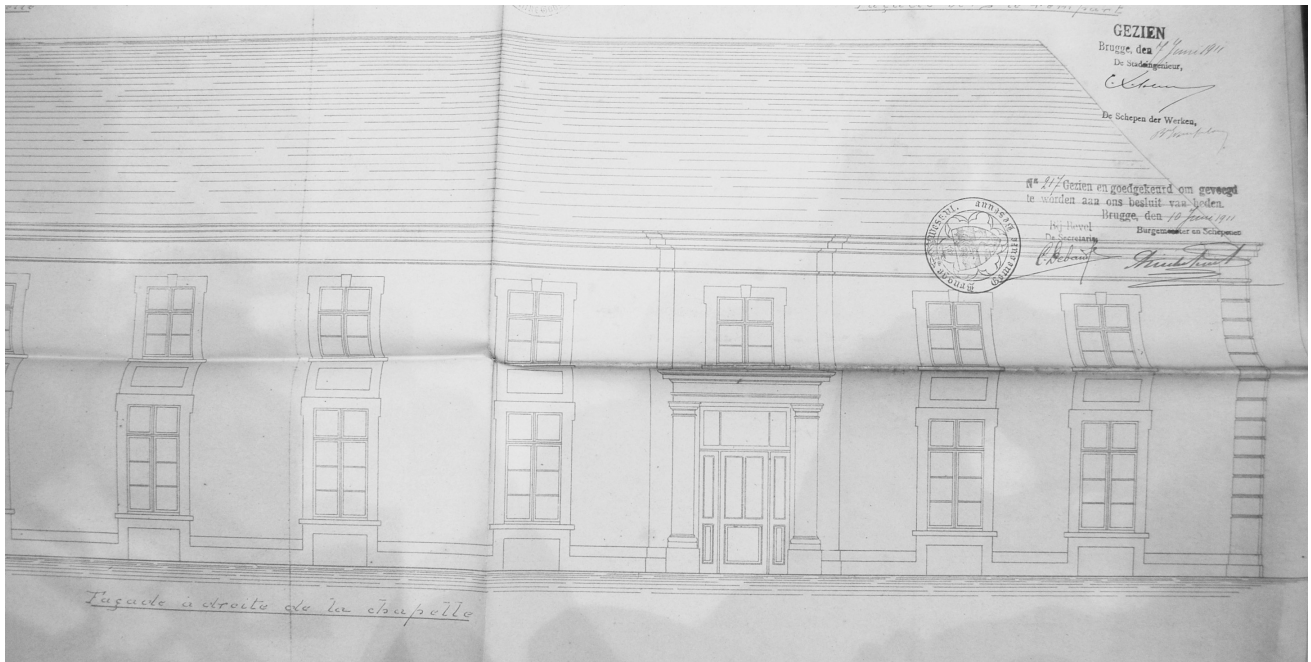
In **1911** werden ingang en deur wederom verplaatst. Dit ging gepaard met het verfraaien van de voorgevel. De geveltekeningen illustreren duidelijk de staat voor en na de vergunde werken.

Afb.: Tekening van de gevel links van de kapel voor (boven) en na (onder) verfraaiing. Tussen de gevel en de kapel was een doorgang naar de tuin. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 217/1911)

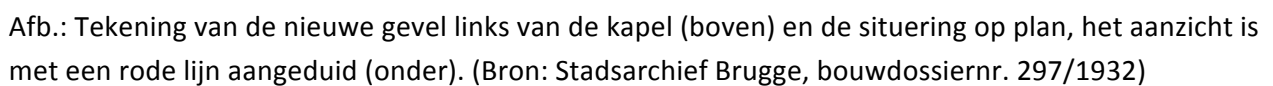
Afb.: Tekening van de gevel rechts van de kapel voor (boven) en na (onder) verfraaiing. Links op de tekening is een deel van de gevel van 1874 zichtbaar, deze bleef onveranderd. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 217/1911)

Afb.: Tekening van de gevel rechts van de kapel voor (boven) en na (onder) verfraaiing. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 217/1911)

In **1931** werden binnengebouwen en ‘afhankelijkheden’ van het St. Juliaanugesticht afgebroken. Met bewaring van de bestaande lijnstelling aan zijde van de Boeveriestraat. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 164/1931)

Nog geen jaar later, in **1932**, werd de vakschool herbouwd. In de bouwdoosiers werden niet alle gevelplannen teruggevonden/bewaard. Maar het is vrijwel zeker dat ook de gevel van het langste stuk

[illegible]

Na 1932 volgden nog verschillende latere verbouwingen. Aangezien deze geen impact hadden op de gevel langs de Boeveriestraat, worden ze hieronder opgelijst zonder illustratie.

1939 Overdekken van een doorgang en weg te nemen tussenmuur. Bron: 546/1939

1947 Verhogen van de schoolgebouwen. Bron: 1947/551

1948 Verlagen van een afsluitingsmuur, kant Begijnenvest. Bron: 1948/240

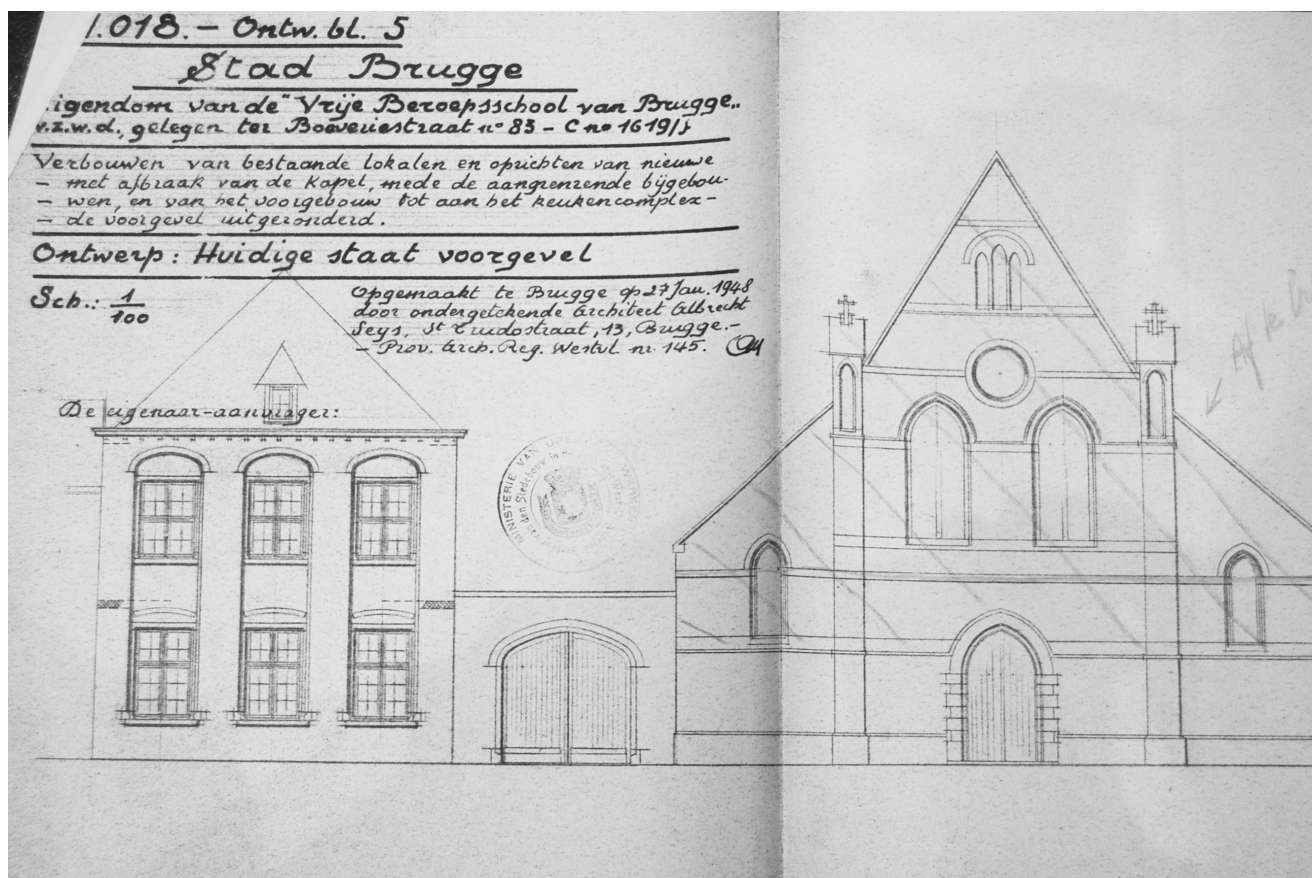
Verbouwen van bestaande lokalen en oprichten van nieuwe, met afbraak van de kapel, mede de aangrenzende bijgebouwen, en van het voorgebouw tot aan het keukencomplex, de voorgevel uitgezonderd. Bron: 1948/246

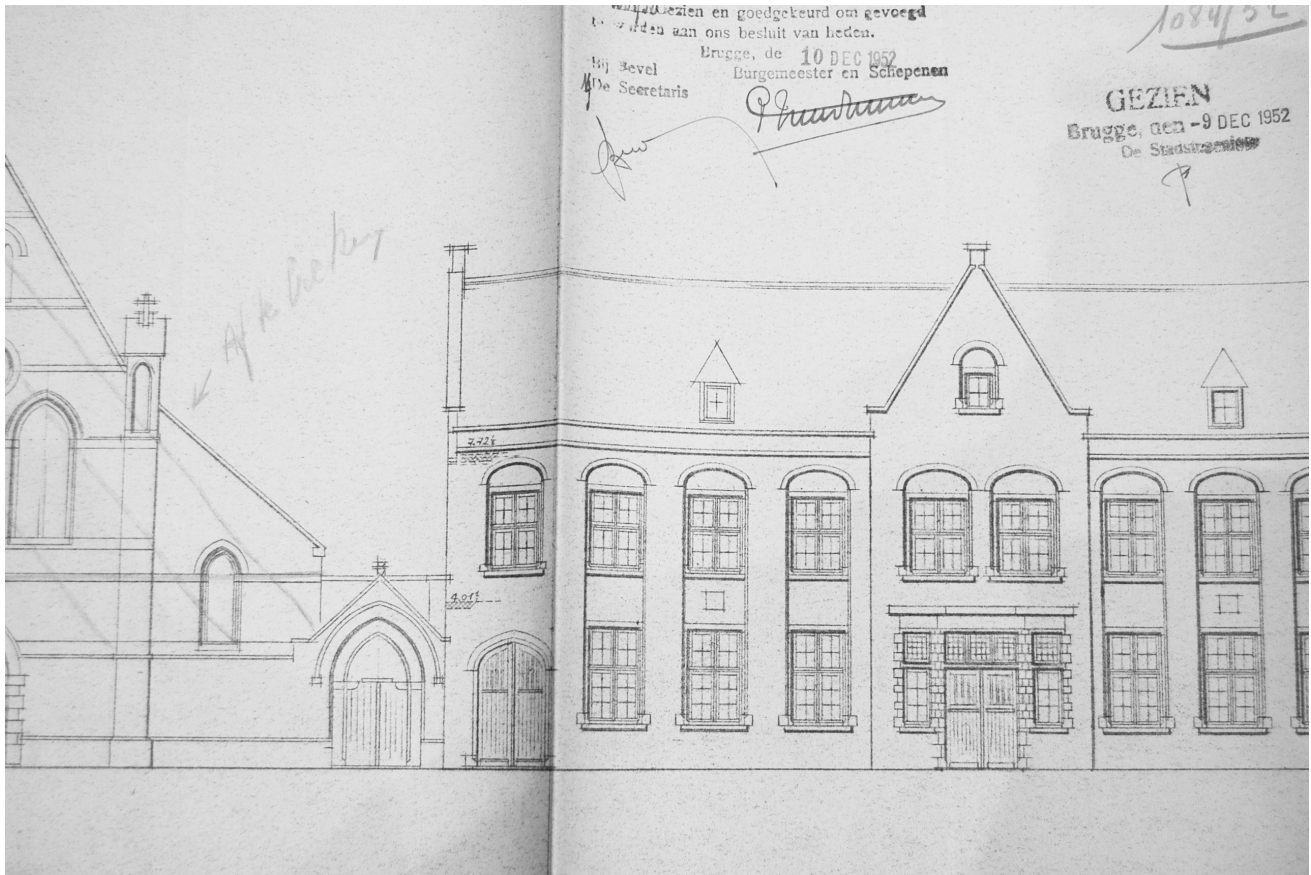
Verbouwen van een hoogspanningscabine en het bouwen van een bureel boven die cabine. Bron: 1948/580

1951 Bouwen van een tweeledige werkplaats op de kleine binnenkoer Zuid. Bron: 1951/654

Aan de zijde van de Boeveriestraat bleef de gevel intact tot in **1952** wordt toegestaan de inmiddels bouwvallige kapel aan straatzijde af te breken. De achterzijde van de kapel was al afgebroken in 1948.

“Verbouwen van bestaande lokalen en oprichten van nieuwe –met afbraak van de Kapel, mede de aangrenzende bijgebouwen, en van het voorgebouw tot aan het keukencomplex – de voorgevel uitgezonderd.” (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 1952/1084)

Afb.: Tekening van de gevels links (boven) en rechts (onder) van de af te breken kapel. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 1952/1084)

1953 Bouwen van een werkplaats. Bron: 1953/534

1954 Verbouwen van de refter. Bron: 1954/172

Bouwen van een schoolcomplex.

“Mits gebruik van zelfde ruw baksteen over al de vrije gevels. Al de aan de gevels zichtbaar gelaten betonlateien met staande strekken in baksteen te bekleden. Onder voorbehoud de uitspringende oren aan de topgevels op 0,30m te beperken.” Bron: 1954/38

1957 Wegbreken en metselen van binnenmuren op het gelijkvloers en de 1ste verdieping. Bron: 1957/589

Metselen van een binnenmuur in de voorplaats. Bron: 1957/222

1958 Uitbreiding schoolcomplex – nieuwe vleugel

“mits 5cm inspringende borstweringen tussen de venster derwijze dat een lichte verticale speling bekomen wordt. Ramen enkel met bovenlicht in goede verhouding tot onderdeel. Bron: 1958/524

1959 Bouwen WC's en urinoirs aan het nieuw schoolcomplex. Bron: 1959/208

1967 Oprichting speciale lokalen

“Bemerking: Nieuwe constructie is niet zichtbaar van de openbare weg.” Bron: 1967/66

1975 Voorontwerp – Verbouwen schoolcomplex

Gevel Boeveriestraat blijft bewaard, achtergevel wordt vernieuwd. Bron: 1975/1366

De volgende zichtbepalende ingreep dateert van **1977** wanneer de dakbedekking wordt vernieuwd en de vijf dakkapelletjes worden gesloopt.

Afb.: Foto van de toestand voor de dakvernieuwing. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 1977/951)

Afb.: Foto's van de toestand voor de dakvernieuwing. (Bron: Stadsarchief Brugge, bouwdoosiernr. 1977/951)

- 1980 Plaatsen windhaan op torengedouw. Bron: 1980/824
- 1981 Uitvoeren van geschiktsmakingswerken in de werkplaatsen autocarrosserie met did. klas autotechnieken, centr. verwarming, sanitaire instal. en autoelectronica. Bron: 19981641
- 1984 Vervangen inkompoort door deuren in gehard glas. Bron: 1984/1824
- 1985 Vervangen houten inkompoort door dubbele deur uit veiligheidsglas. Bron: 1985/405
- 1986 Verbouwen bergplaats tot prefectuur. Bron: 1986/405
- 1987 Renoveren internaat. Bron: 19871445
- 1989 Renoveren internaat (dakverdieping) . Bron: 19891149
- 1990 Bijbouwen klaslokaal. Bron: 19901713
- 1991 Afbreken schoorsteen op gedouw. Bron: 19912780
- 1997 Renoveren van de dakbedekking van de turnruimte. Bron: 19973162
- 2011 Vernieuwen dak afdeling carrosserie. Bron: 20116309
- 2014 Aanpassingswerken in functie van het masterplan brandveiligheid. Bron: 20141438

EVALUATIE VAN DE ERFGOEDWAARDEN

SELECTIECRITERIA VOOR EEN WAARDEOORDEEL

Zeldzaamheid

De interbellum-architectuur is niet waarvoor Brugge bekend staat, maar is talrijk aanwezig in de binnen- en buitenstad. Zelfs binnen en misschien juist vooral in de typologie van onderwijsgebouwen, zijn er verschillende voorbeelden. Het Jesuïetencollege of de Bogardenschool zijn alvast twee zeer gelijkaardige gebouwen die in het oog springen bij een eerste blik op de Inventaris van Onroerend Erfgoed.

Gaafheid

Het gebouw is met zekerheid niet gaaf bewaard. De gevel op de hoek van de Boeveriestraat, als afzonderlijk gegeven (los van het gebouw en de aansluitende gevels), is relatief gaaf bewaard, met uitzondering van het dak en de dakkapellen.

Voor een onderwijsgebouw is het noodzakelijk dat dit meegroeit met de maatschappijtendensen zoals een stijgend aantal leerlingen of bepaalde veiligheids- en comfortnormen. Dat dit gebouw enorm veel ingrepen en vernieuwingen onderging is dan ook geen verbazing. De gevel in kwestie, die op heden wordt waargenomen, is echter nog zeer gelijkend op de gevel zoals deze verbouwd was in 1932.

Authenticiteit

Bij het evalueren van de authenticiteit stellen we in vraag of de identificeerbare bouwelementen al dan niet vervalst zijn. Na beknopt bouwhistorisch onderzoek bleken geen opvallende werken aan de gevel (zoals gebouwd in 1932) uitgevoerd. Deze is daarom authentiek jaren '30. Uiteraard is de gevel in erfgoedcontext relatief jong, waardoor de authenticiteit niet in het gedrang komt. Op dezelfde plaats van de huidige gevel was in 1822 ook al een gevel gebouwd, waarvan niets resteert.

Representativiteit

De neo-traditionele gevel is representatief in een hoeveelheid omgekeerd evenredig met zijn zeldzaamheid. Aangezien dergelijke gevels veel voorkomen, zijn ze ook zeer herkenbaar. Toch zijn een aantal typerende kenmerken voor interbellumarchitectuur, zoals een structuur van meer dan twee verdiepingen, niet aanwezig omwille van de veel langere geschiedenis van het gebouw en de voorgeschiedenis van de gevel.

Ensemblewaarde of contextualiteit

Het huidige VTI-gebouw beslaat verschillende gevels aan de zijde van de Boeveriestraat. Het middenstuk is bestaande uit een toevoeging van na de jaren '50. De gevels hebben een gelijkaardige afwerking maar zijn door hun hoogte en bouwlagen gemakkelijk te onderscheiden van de oudere jaren '30 gevel. Er is een groot visueel verschil tussen de gevels. Ook al horen deze gevels bij éénzelfde gebouw, toch is duidelijk dat ze daarnaast niets gemeenschappelijk hebben.

GEMOTIVEERD WAARDEOORDEEL

Archeologische waarde

Vóór het opmaken van de archeologienota mogen nog geen veronderstellingen worden gemaakt over de ondergrondse archeologische waarde, maar de gevel gebouwd in de jaren '30 heeft met zekerheid geen bovengrondse archeologische waarde meer.

Architecturale waarde

De stijlelementen zoals de ronde nissen en de kleine raam-onderverdeling zijn identificeerbaar met de historiserende stijl uit het interbellum. Maar niet zozeer met het oeuvre van een architect. De gevel heeft te weinig opvallende kenmerken om echt te getuigen van een architecturale waarde.

Artistieke waarde

Niet aanwezig.

Socio-culturele of volkskundige waarde

De gevel kwam gelijktijdig met de intrek van het VTI in het gebouw. Aangezien het een schoolgebouw betreft heeft de gevel voor veel oud-leerlingen waarschijnlijk een sentimentele waarde. De gevel getuigt van de vestiging van het VTI op net deze plaats maar heeft weinig bijgedragen aan de ontwikkeling van hedendaagse maatschappelijke structuren.

Esthetische waarde

Deze waarde bepalen is zeer subjectief. Momenteel lijkt de gevel eerder een passief verhaal te brengen. Deze gevel is zeker geen focuspunt of reden tot fascinatie. De esthetische waarde lijkt hier neutraal. De gevel is geen doorn in het oog maar is evenmin een aandachtstrekker.

Historische waarde

Een onroerend goed heeft historische waarde als het getuigt van een (maatschappelijke) ontwikkeling, gebeurtenis, figuur, instelling of landgebruik uit het verleden van de mens. Het gebouw getuigt zeker van de geschiedenis van het Sint-Juliaanus of zelfs de geschiedenis van het VTI. De gevel afzonderlijk heeft veel minder deze historische waarde. Omdat deze volledig vernieuwd is in 1932, zijn niet langer bouwsporen aanwezig die getuigen van een lange geschiedenis.

Industrieel-archeologische waarde

Niet aanwezig.

Stedenbouwkundige waarde

De contextualiteit en het beeldbepalende karakter van de gevel zijn neutraal. Deze eigenschappen zijn niet verwaarloosbaar. De gevel sluit aan bij het huidige en het historische straatbeeld. Aangezien de gevel een kwart van de Boeveriestraat beslaat, bepaalt deze mede het straatzicht. Anderzijds is de gevel relatief jong. De kans is zeer groot dat het straatbeeld de gevel mee bepaalde eerder dan andersom.

Wetenschappelijke waarde

Niet aanwezig.

CONCLUSIE

Besluit kernwaarden

Het ontstaan van de gevel in de Boeveriestraat verliep als één in een dozijn. Er was een zeer snelle bevolkingsgroei en verschillende gebouwen werden standaard in die stijl opgetrokken. De gevel is zeker niet zeldzaam, noch uitgesproken in erfgoedwaarden. Een aantal kenmerken zijn zeer sprekend, zoals de symmetrische opbouw, de raamverdeling en de ronde nissen. Daartegenover staan ook veel verloren gegane elementen zoals het verfijnde metselwerk met voeg onder niveau dat net iets te vaak overschilderd is doorheen de tijd. Of de bouw van twee verdiepingen hoog die meer bepaald werd door de omliggende gebouwen dan door de vrijheid van de architect.

Het achterhalen van de kernwaarden is niet voor de hand liggend omdat het schoolgebouw vandaag een volstrekt ander gebouw is dan wat de lange geschiedenis van die plaats doet vermoeden. Het onderwerp van deze evaluatie van erfgoedwaarden is echter de gevel, niet het gebouw. En de gevel is zeer jong. Er zijn geen verbanden meer met de oudere gevel uit 1822.

Dergelijk 'jong' erfgoed wordt zeer vaak herbestemd. Schoolgebouwen uit die tijd worden op die manier vaak getransformeerd naar energiezuinigere maar toch ruime en vooral charmante wooneenheden ten opzichte van courante nieuwbouw. Wanneer de sociale of economische behoeftes te groot zijn, valt vaak de (perfect te verantwoorden) beslissing om de gebouwen grotendeels te slopen. In deze kwestie is die beslissing reeds gevallen. De desbetreffende fascade die –na sloop van het gebouw– zal resteren heeft te weinig te bieden om afzonderlijk stand te houden. Hoewel fascadisme een veel toegepaste praktijk is in België dient het meestal toch als doel, het verfraaide straatbeeld te behouden. In geval van deze minder opmerkelijke gevel, kan het straatbeeld evenzeer opgewaardeerd worden door een nieuw ontwerp dat ook in harmonie is met de oudere gebouwen in de straat.

De gevel en diens erfgoedwaarde:

Erfgoedwaardes worden vandaag de dag niet toegekend aan een gebouw omwille van een paar kwaliteiten maar omwille van het gehele plaatje. Het erfgoedobject moet een positieve waarde bedragen voor behoud. Alleen dan weegt behoud op tegen vernieuwing. De gevel in kwestie scoort zeer laag op het criteria zeldzaamheid. Ook bij motivering van het waardeoordeel zijn er weinig argumenten. De gevel op zichzelf is niet zo bijzonder, en daarom juist zeer vervangbaar.

BIBLIOGRAFIE

Agentschap Onroerend Erfgoed 2016

DEMEESTER T. & SCHOTTE B. 2002, De Koetelwijkpoort en de Houtbrekersdam aan de Spiegelrei, *Brugs Ommeland* 42, 201-218.

DE WITTE H. 1988, Tien Jaar Stedelijke Archeologische Dienst. Ontstaan en doelstellingen, in: DE WITTE H. (RED.) *Brugge Onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987*, Archeo-Brugge 1, Brugge, 11-42.

DE WITTE H. 1992, Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge van prehistorie tot het ontstaan van de middeleeuwse stad, *Westvlaamse Archaeologica* 8.2, 33-45.

DE WITTE H., VAN STRYDONCK M. E.A. 2000, Sint-Donaas en de Brugse Burg: dendrochronologisch onderzoek en radiokoolstofdateringen, *Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 184-186.

DHONDT J. 1957, De vroege topografie van Brugge, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* XI, 3-30.

DOV Vlaanderen

Erfgoed Brugge

GELDHOF J. 1975, Pelgrims, dulle lieden en vondelingen te Brugge 1275-1975 : zeven eeuwen geschiedenis van het Sint-Juliaansgasthuis en van de Psychiatrische kliniek O.-L.-Vrouw te Brugge-Sint-Michiels, Psychiatrische kliniek O.-L.-Vrouw, 355 p. ; 168 ill.

Geoportaal

Geopunt

GYSELING M. 1971, Een nieuwe etymologie van Brugge, *Naamkunde* III, 1-4.

HILLEWAERT B. 1991A, Leerlooiers te Brugge (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 14, 3-4.

HILLEWAERT, B. 1991B, Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge (W.- VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 14, 42-44.

HILLEWAERT B. 1991C, Spermalie, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B. m.m.v. THOEN H., Archeologisch jaarrapport 1989-1990, *Jaarboek 1989-1990 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 105.

HILLEWAERT B. 1991D, Zwijnstraat, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B. Archeologisch jaarrapport 1989-1990, *Jaarboek 1989-1990 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 107.

HILLEWAERT B. 1995A, Pandjeshuizen aan de Garenmarkt te Brugge (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 18.I, 42-43.

HILLEWAERT B. 1995B, *Biskajerplein*, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, *Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 83-84.

- HILLEWAERT B. 1995C, Simon Stevinplein, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, *Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 84-85.
- HILLEWAERT B. 1995D, Wollestraat, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, *Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 91-94.
- HILLEWAERT B. 1996, IJzertijdvondsten uit recent onderzoek te Brugge (W.VI.), *Lunula. Archaeologia protohistorica IV*, Bruxelles/Brussel, 65.
- HILLEWAERT B. 2000A, 't Zand, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 1997-1999, *Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 159-161.
- HILLEWAERT B. 2000B, Het Jezuietencomplex - Verversdijk (Verversdijk, Kandelaarstraat, Boomgaardstraat). In: DE WITTE H. & HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 1997-1999, *Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 155-157.
- HILLEWAERT B. 2000C, Sint-Janstraat 15, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 1997-1999, *Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea*, Brugge, 159.
- HILLEWAERT B. 2003, Sint-Andries (Brugge)-Kosterijstraat. In: BOURGEOIS J., BOURGEOIS I & CHERRETÉ B. (EDS.), *Bronze Age and Iron Age Communities in North West Europe*, Brussel, 264.
- HILLEWAERT B. X, *Een middeleeuws kerkhof onder 't Pandreitje*. Interne nota. Brugge. HILLEWAERT B., HUYGHE J. & VAN BESSEN E. 2009, Middeleeuwse onderzoekresultaten uit kleinschalig onderzoek in Brugge (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 32, 136-138. HILLEWAERT B. & ERVYNCK A. 1991, Leerlooierskuipen langs de Eekhoutstraat, In: VERMEERSCH, V. (ed.), *Jaarboek 1989-1990*, 109-123. HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge.
- HOLLEVOET Y. 1991, Merovingisch aardewerk, in: VERHAEGHE F. & HILLEWAERT B. m.m.v. DE GROOTE K. & HOLLEVOET Y., Aardewerk uit de Oude Burgfase. In: DE WITTE H. (RED.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Archeo-Brugge 2, Brugge, 150-152.
- HOLLEVOET Y. 2011A, Het wegennet, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 42-45.
- HOLLEVOET Y. 2011B, Romeinse vondsten en vindplaatsen tijdens de 1ste-3de eeuw n. Chr., in: De Inheems-Romeinse bewoning in Brugge en omstreken, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 45-68.
- HOLLEVOET 2011C, Het ruimere historisch kader, in: De Vroege Middeleeuwen in Noordwestelijk Vlaanderen, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 96-110.
- HOLLEVOET Y. & HILLEWAERT B. 1997/1998, Het archeologisch onderzoek achter de voormalige vrouwengevangenis *Refuge* te Sint-Andries/Brugge (prov. W. VL). Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, *Archeologie in Vlaanderen VII*, 197-207.

HOLLEVOET Y., HILLEWAERT B. M.M.V. BAETEMAN C., BASTIAENS J., CROMBÉ PH. & SERGANT J. 2011, De eerste mensen in een veranderend landschap, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 14-35.

ICOMOS. Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes «The Dublin Principles». Adopted by the 17th ICOMOS General Assembly, Paris, 28 November 2011.

ICOMOS. Québec declaration on the preservation of the spirit of place. Adopted by the 16th ICOMOS General Assembly at Québec, Canada, 4 October 2008.

MEIJNS B. 2011, De eerste sporen van kerstening in de Vlaanderengouw, in: HILLEWAERT B. E.A. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, p.127.

NOTERDAEME J. 1957, De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XI*, 49-128.

Kaartenhuis Brugge RYCKAERT M. 1991, Brugge. *Historische stedenatlas*. Brussel

RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 45-68.

SOERS K. 1987, *Assebroek*. Archeologische Inventaris Vlaanderen IX, Gent. VAN ACKER R. 1986, Prehistorische vondsten ten oosten van Brugge, *Westvlaamse Archaeologica* 2, 91-

103. Stadsarchief Brugge

Van Ranst, E. & Sys, C. 2000. Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen. Universiteit Gent.

VLIERMAN K. 2011, Een nieuwe blik op de boot van Brugge, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 45-68.

Ruben Willaert bvba

Ten Briele 14

8200 Brugge

T 0032 50 36 28 20

F 0032 50 50 00 19

info@rubenwillaert.be

www.rubenwillaert.be